

Іван Ярмошик
доктор історичних наук, професор
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ВОЛИНСЬКІ ПОДІЇ ПОЛЬСЬКОГО СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ У ВИСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ХІХ ст.

Важливим етапом польського національного руху у ХІХ ст. було Січневе повстання 1863 – 1864 рр. Воно засвідчило незламність польської національної ідеї відновлення власної держави. Після його придушення сторінки боротьби народу за свою державність стали важливим об'єктом наукового дослідження поколіннями польських істориків. Знайшли вони своє відображення і в мемуарних публікаціях.

Деякі із мемуарів залишилися неопублікованими. Так у відділі рукописів ЛННБ імені В. Стефаника у колекції матеріалів Б. Заморського зберігається рукопис спогадів Ф. Конопацького [1]. Автор дав назву своїм спогадам «Pamiętniki o zabranych prowincjach z r. 1863», а потім виправлено не його рукою на «Pamiętniki pułku Ruskiego». На його сторінках розповідається про події, які відбувалися на теренах Житомирського та Новоград-Волинського повітів Волинської губернії. Тут, під командуванням Едмунда Ружицького, утворився кавалерійський загін, спочатку в кількості 95 вершників, пізніше їх кількість зросла до 200. Свій рейд загін розпочав від Полонного до Мирополя, де до них приєднався загін кількістю 40 піхотинців із Житомира під командуванням Храніцького. Сам автор вважає, що ці піхотинці лише заважали, бо сковували їх маневреність. Ф. Конопацький описує подробиці перебігу їх військових дій з загонами російських військ, описує навіть вигляд мундиру учасників цього полку, наводить біографічні дані Едмунда Ружицького.

Важливим мемуарним твором про волинські події 1863 р. є «Pamiętnik» командира одного із волинських військових загонів Яна Августа Храніцького. У ньому віддзеркалена візія на ті події одного з активних їх

учасників. Автор був знайомий із багатьма військово-організаційними моментами перебігу збройної боротьби. Цей «Pamiętnik» довгий час був у рукописному вигляді, ним користувалися дослідники кінця XIX – початку XX ст., зокрема М. Дубецький у своєму дослідженні про Е. Ружицького та Ф. Равіта–Гавронський у своїх творах про це повстання. Перша частина цього «Pamiętnika» була опублікована за ініціативою Я. Гоффмана на шпальтах часопису «Rocznik Wołyński» [2]. Вона висвітлює події на території Волині у травні 1863 р. Редакція «Rocznika Wołyńskiego» намагалася розшукати і другу частину мемуарів Я.А.Храніцького та опублікувати їх. Рукопис опублікованого «Pamiętnika» зберігається у Державному архіві Рівненської області у фонді Якуба Гоффмана [3].

Найбільш активним дослідником волинських подій Січневого повстання був Францішек Равіта–Гавронський. Основним його дослідженням про події повстання на українських теренах стала двохтомна монографія «Rók 1863 na Rusi». У першому томі він висвітлив події на теренах Червоної Русі, а другий присвятив подіям на Київщині, Поділлі та Волині [4].

Автор розглянув передумови виникнення повстання. Він проаналізував політику російського уряду в собі Київського генерал-губернатора Д. Бібікова до польського люду Волині, Поділля та Київщини. Особливу увагу акцентував на політиці у сфері освіти та земельної власності та пов'язаної з нею селянської проблеми, де на його думку крилися ті процеси, які призвели до вибуху збройної боротьби. Один із розділів свого дослідження присвятив висвітленню розгортання подій на Київщині та на Поділлі. Найбільш активність, на думку Ф. Равіти-Гавронського, проявило населення Волинської губернії.

Наковці, як українські так і польські неодноразово вказували на упередженість його поглядів на події української історії, польсько-російських стосунків, що знаходило відбиток у його творах. Таке твердження стосується і праці «Rók 1863 na Rusi».

Автор дає негативну характеристику Д. Бібікову та його політиці. Серед закидів на адресу Київського генерал-губенатора знаходимо і той, що він почав широко залучати поляків до урядової служби, що сприяло їх русифікації. Особливо негативно Ф. Равіта-Гавронський відгукнувся про військову службу, «шпори і шабля замінили розум», у його баченні це було «поле діяльності для любителів блискіток, які заміняли їм думки про завтрашній день» [4, s. 11]. Цікавими є його думки про способи формування російської армії шляхом рекрутчини. Він вважає, що поміщики, які були зобов'язані давати до війська певну кількість солдатів, за допомогою наборів очищали село від ледарів, злодіїв і розбійників. Тому не важко уявити моральні якості таких солдатів. Укомплектована із подібних людей армія була готова у вогонь і воду, мала відвагу відчайдухів та міцну витривалість.

Багато уваги історик приділив стосункам шляхтичів із місцевим селянством. Вважає, що москалі та, за його висловом, "їх русинські найманці" розповідають чимало поганого про ставлення польських поміщиків до волинського селянства, тим самим намагаючись налаштувати місцевий люд проти поляків [4, s. 16].

Ф. Равіта-Гавронський справедливо зазначає, що у даному випадку зло таїлося у самому суспільному устрої, який творився не польськими поміщиками. І цим злом була панщина і відносини залежності селянина. В умовах російської держави ці стосунки загострювалися, набирали важких, диких форм.

Він наводить погляди польських мислителів на селянську проблему. Кращі із них, особливо ті, які перебували після 1831 р. на еміграції, висловлювалися за необхідність реформ на селі. Активні учасники Листопадового повстання, на його думку, ліпше інших розуміли необхідність поєднання із силами народу у боротьбі за відновлення польської державності. Але їх голоси не доходили до миколаївської Росії із її строгою цензурою. Саме у середовищі емігрантів сформувалася думка про те, що майбутня Польща має бути не аристократичною, демократичною державою, без різниці

у становищі представників різних віросповідань та соціальних верств. Одним із гасел майбутньої боротьби проголошувалося необхідність звільнення селян та надання їм землі у власність без будь-яких умов [4, s. 71].

Але така програма стосувалася у першу чергу польських селян, а щодо Русі то погляди тут були незрозумілими та ілюзорними. Говорилося про необхідність створити атмосферу взаємної довіри, однак уявлення про те як це зробити не було.

Роздуми з приводу ставлення волинського селянства до подій повстання є найбільш суперечливими і не доказовими у даному дослідженні Ф. Равіти–Гавронського. Відчувається негативне його ставлення до селян, яких він повсюдно називає темною, варварською масою люду, які відчували ненависть до поляків. Автор пише про грабунки селян та їх напади на загони польських повстанців. Однак, окрім одного незначного випадку поблизу с. Троянова на Житомирщині інших прикладів такої поведінки волинських селян він не навів. Очевидно автор не замислювався глибоко над реаліями тогочасного селянського життя Волині і не розумів до кінця ситуації, яка склалася у регіоні в 60-х рр. XIX ст. після скасування кріпацтва.

Тут відчувається зовсім інший погляд на селянство та його участь у польських збройних змаганнях, який був характерним для повстанців 1831 р., зафіксований у працях М. Чайковського, мемуарах К. Ружицького. Ю. Дверницького. Позитивний погляд на селянство та його ставлення до польської шляхти знаходимо і в мемуарах В. Борейка. Розповідаючи про події Коліївщини, він зазначив, що селяни із маєтків його батька не виступили проти свого пана і незважаючи на те, що загони І. Гонти проходили поблизу, не долучилися до них. На думку мемуариста це спростовує фальшиву думку про ненависть волинського люду до польських панів у ті часи [5, s. 17]. Таке його твердження розділив і Міхал Грабовський у примітках до цієї частини мемуарів, зазначивши, що і на Київщині і на Волині можна знайти чимало свідчень того, що приводів до класової

ненависті тут не було, що місцеві хазяйновиті селяни не приставали до повстань проти польської шляхти у XVIII ст. [5, s. 17 – 18].

Багато місця на сторінках своєї праці Ф. Равіта–Гавронський приділив перебігу бойових дій на Волині. Саме тут вони набрали найбільшого розмаху порівняно із іншими українськими землями. Це він пояснює тою обставиною, що один із найбільших повстанських загонів очолив талановитий полководець Едмунд Ружицький. Ф. Равіта–Гавронський висвітлив бойові дії трьох волинських загонів, Едмунда Ружицького, Августа Храніцького, Владислава Цехонського. Тут ми не знайдемо авторських роздумів про причини поразки повстанців. Однак, розповідаючи про хід подій він зазначив чисельні недоліки у організації повстання. Це хаос і незнання стану справ на місцях Варшавським керівництвом [4, s. 255]. Належну військову дисципліну повстанці підтримували лише у загоні Е. Ружицького. У двох інших загонах панував безлад, відсутність дисципліни, п'янство, непослух. Після перших же труднощів численними стали випадки дезертирства.

У науковому доробку цього ж автора є невелика за обсягом монографія науково-популярного характеру «Walka o wolność w roku 1863», яка теж присвячена висвітленню подій повстання 1863 р. [6]. Вона отримала першу нагороду на конкурсі, оголошеному «Комітетом 1863 – 1913». Автор розповідає про перебіг повстання в різних регіонах Польщі, в тому числі й на українських теренах. Він зазначив, що в інших частинах польських земель уже три місяці як велася боротьба, в той час як на Русі була цілком спокійна обстановка. На Київщині та на Поділлі взагалі якихось особливих подій не відбулося. Більшу активність проявило населення Волині. Це він пояснює двома причинами: більшою кількістю тут польської людності і тим що боротьбу очолив Едмунд Ружицький – офіцер вимуштрований в лавах російських військ на Кавказі. Але й тут повстанці не змогли об'єднати свої сили і діяли трьома розрізненими загонами. Загін А. Храніцького кількістю 180 піхотинців був розгромлений росіянами 17 травня під Мирополем. Загін

В. Цехоньського, який нараховував 700 піхотинців був розбитий у Міньковецьких лісах під Славутою.

Цифри чисельності повстанських загонів, які наводить Ф. Равіта–Гавронський завищені. Автор вищезгаданого «Pamiętnika pułku Ruskiego» Ф. Конопацький наводить меншу кількість загону Е. Ружицького та А. Храницького.

Джерела і література

1. Відділ рукописів Львівської Національної Наукової бібліотеки України імені В.Стефаника Національної Академії України. Ф. 4. Баворовські. Збірка рукописів бібліотеки, оп. 1, спр. 138/V. Konopacki Franciszek. Pamiętniki z pułku ruskiego, 1863 r., арк. 1 – 17, 19 – 20.
2. Chranicki J.A. Pamiętnik (1863) / Jan August Chranicki. // Rocznik Wołyński. – Т. II. – Równe: nakładem Rówieńskiego Związku Legionistów i Zarządu Wołyńskiego Okręgu Nauczycielstwa Polskiego, 1931. – S. 243 – 277.
3. Державний архів Рівненської області, ф. 160 Гоффман Якуб, професор-историк посол в сейм, 1928 – 1939 рр. оп.1, спр. 54. Дневник Храницького Яна-Августа за 1863 г, 15 арк.
4. Rawita-Gawroński Fr. Róok 1863 na Rusi: Ukraina, Wołyń, Podole / Franciszek Rawita-Gawroński. – Т. 2. – Lwów: Nakładem księgarni H.Altenberga, 1903. – 360 s.
5. [Borejko W.] Pamiętnik pana Wacława Borejka. // Pamiętniki domowe, zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa, 1845. – S. 3 – 70.
6. Rawita-Gawroński Fr. Walka o wolność w roku 1863 / Franciszek Rawita-Gawroński. – Lwów: Nakładem komitetu 1863 – 1913, 1913. – 145 s.